

שלומי רייסקין

הדלקת נרות ערב יום הכיפורים בבית הכנסת

הנר מסמל דברים רבים, דברים חיוביים – את הנשמה, את התקווה, את ההנהגה וההנחיה מאת ה', את המצוה. בערב יום הכיפורים היה נהוג להרבות בנרות בבתי כנסת, ובעבר כל איש היה מכין נר ומביא אותו לבית הכנסת. מנהג יפה זה כמעט ונשכח, ובדפים הבאים ננסה להכירו.

1. חז"ל והגאונים

מן המשנה בפסחים (ד, ד) אנו לומדים כי בזמן עריכת המשנה היה נהוג בארץ ישראל להרבות בנרות בבתי כנסת ביום כפור: "...מקום שנהגו להדליק את הנר בלילי יום הכפורים מדליקין מקום שנהגו שלא להדליק אין מדליקין. ומדליקין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ובמבואות האפליסו". בירושלמי שם¹ כתוב: "תני אפילו בתי כניסיות ובתי מרחציות". ו"קרבו העדה" מבאר כי "לא נצרכה הא דתני אפילו ב"כ אלא לומר דאפי' במקום שנהגו שלא להדליק – מדליקין בב"כ ובמרחצאות..." ברם, בשינויי נוסחאות המופיעים בדפוס וילנא מובאת גירסה אחת הגורסת "בבתי כסאיות" במקום "בתי כנסיות", ואכן בפירוש "טוב ירושלים" לאדר"ת,² כתוב: "ונ"ל [ונראה לי] דט"ס [דטעות סופר] מלת כנסיות וצ"ל כסאות, דכנסיות ת"ל במתני'. וה"ט דצריך ליטול ידיו מרוח רעה דמותר..."

מקורות שונים מביאים דברי מלשינות המן לאחשוורוש המופיעים לדבריהם ב"הגדה דאסתר"³ "תרגום שני", או "תרגום מגילה", וכך כתוב שם על פי דברי ספר אמרכל:⁴ 'בליל צומא רבה מדליקין נרות סכום בניהם

1. ירושלמי, פסחים ד, ד (דף לא טור א).
2. הרב אליהו דוד רבינאוויץ-תאומים, טוב ירושלים, מופיע על הדף בירושלמי, וילנא: דפוס והוצאת "ראָס", תרפ"ו, ד"ה תני אפי' בתי כנסיות.
3. הרב יוסף חיים דוד אזולאי, מחזיק ברכה, ירושלים, תשנ"ו, סי' תרי ס"ק ג, עמ' רפד.
4. וכן מובאים הדברים בלקוטי מהרי"ה, תר"ס, סדר ערב יום הכפורים, דף פג ע"ב; ובדברי חיים ושלום (לרבי חיים אלעזר ממונקאטש), מונקאטש ת"ש, עמ' רעא, סי' תשמ"ג, הערה א. מכל מקום, לא מצאתי איזכור נרות יום-כיפור במלשינות המן בכל התרגומים השונים לאסתר שעיינתי בהם.

סכום אבהתון'. לפי זה, המנהג הקדום הוא להדליק נרות לפי מספר הבנים, או האבות.

מתוכנה של שאלה שנשאל רב האי"י על ידי בני העיר קירואן (צפון אפריקה), אנו רואים שבתקופת הגאונים היה המנהג כדלהלן: "בבתי כנסיות מתקבצים אנשים בלילי יום הכפורים ופעמים בלילי שבתות וקורין התהלים לאור העששיות" (אם כי לא מוזכרים נרות, אלא עששיות). בספר "הלכות גדולות" מובאים דברי המשנה בעניין זה.⁶

2. הראשונים

צפון צרפת

במחזור ויטרי⁷ לרבינו שמחה מויטרי (צרפת, המאות ה-יא וה-יב), מתלמידי רש"י, כתוב כי הנפש נמשלה לנר, ויש צורך לשמר את הנפש, "ולכן נהגו להדליק נרות ביום כיפור", אם כי לא מוזכר אם מדובר בהדלקה בבית או בבית הכנסת.

בספר לקוטי הפרדס מרש"י (ג"כ מבית מדרשו של רש"י), כתוב כדלהלן: "בן רבי יצחק לוי שם ספר קטן על הדף הקבוע בכותל שאין אז מן הנרות ביה"כ ולא נגע כלל לנרות והיו חכמי וורמיישא מקצת מהם אוסרין לטלטלו..."⁸ גם בספר האוֹרָה⁹ רמוז המנהג: "ובמוצאי יום הכפורים. אין מברכין אלא על האור ששבת מחמת איסור ואם נתכבו העששית שהדליקו ביום הכפורים ויש לו אש טמון ששבת ממלאכה מותר לברך עליו". בשני המקורות הללו לא מוזכר שהנר או העששית הודלקו בבית הכנסת.

בסדר טרוייש לר' מנחם ב"ר יוסף ב"ר יהודה (צפון צרפת, סוף המאה ה-יג), כתוב כי הכוונה באור ששבת הוא לנרות שדלקו בבית הכנסת ביום

5. תשובות הגאונים - מוסאפיה (ליק), סי' נט.

6. הרב שמעון קיירא, ספר הלכות גדולות (מהד' עזריאל ב"ר מאיר הילדסהיימר), ח"א, ירושלים: הוצאת מקיצי נרדמים, תשל"ב, עמ' 324-325.

7. מחזור ויטרי לרבינו שמחה מויטרי (מהד' שמעון הלוי איש הורוויץ), נירנבערג תרפ"ג, עמ' 373.

8. ספר לקוטי הפרדס מרש"י, מונקאטש תרנ"ז, דף כב ע"ב. זהו ספר מבית מדרשו של רש"י, הכולל פסקי דינים ושאלות ותשובות, רובו כלול בס' הפרדס.

9. ספר האוֹרָה (מהד' בובר) לבוב תרס"ה, ח"א, סי' סב - הלכות הבדלות ובשמים.

הכיפורים: "וכתב הק' רבי נתנאל, דמאי דקאמר אור ששבת ר"ל על הנרות שדלקו בב' הכנסת בי"ה [ביום הכפורים] ואינם עשויים אל' לכבוד כ"א להתפלל ומשכימים ומעריבים כדי לעשות תוספת לי"ה [ליום הכפורים] הוא, עכ"ל ההג"ה"¹⁰.

פרובאנס

בעל ספר המנהיג (פרובאנס, המחצית השניה של המאה ה-יב) מתאר מנהג נרחב להדליק נרות באופן מיוחד בערב יום כיפור לצורך הבדלה, וזה לשונו: "וזה מנהג כל ישראל להדליק את הנר בערב הכפורים, אומ' העולם משום דבעינן אור ששבת"¹¹. בעל ספר המנהיג מקשר מנהג זה לדברי ר' אמי בגמרא,¹² האומר שאם אדם רוצה לדעת ולברר האם יוציא את שנתו, ידליק נר בין ראש השנה ליום הכיפורים, בבית שאין רוח נושבת בו, ואם האור נמשך – ידע שיוציא את שנתו (ואם כבה – לא), וכותב בעל המנהיג: "מיכאן יש לי סמך להדליק את הנירות בליל הכפור..."¹³. נראה כי דברי ר' אמי חיזקו את מנהג העם להדליק נר בערב יום הכיפורים, אך אין טעם זה אלא טעם נלווה, כי בגמרא מדובר על הדלקה בעשרת ימי תשובה, ולא דווקא בערב יום הכיפורים.¹⁴

בספר המנהגות לרבינו אשר ב"ר שאול מלוניל (פרובאנס, המאה ה-יב וה-יג) כתובים הדברים הבאים:

ונהגו כל ישראל להדליק כל איש ואיש בבית הכנסת ביום הכפורים לכפר על אביו ועל אמו כי כבוד הש' יתע' וכן על

10. הרב מנחם ב"ר יוסף ב"ר יהודה, סדר טרויש, פרנקפורט דמיין (ההדיר מאיר צבי וייס), תרס"ה, סי' ט בהערות. ר' מנחם ב"ר יוסף היה מרבני העיר טרויש (טרואה) והחזן במקום.

11. רבי אברהם ברבי נתן הירחי, ספר המנהיג, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ח, עמ' שסב. יש טוענים שבעל המנהיג הוא מאבניון ולא מלוניל (ד"ר מיכאל היגר, JQR כ"ד עמ' 331, וראה בהקדמה לספר המנהיג מאת יצחק רפאל, ח"א, עמ' 11). בעל המנהיג התעכב זמן מה בגרמניה, בורגונדיה, שמפניה, ולבסוף השתקע בטולדו שספרד, כאשר הוא בן כ-40 ושמו הולך לפניו. הוא השתמש פעמים רבות בספר העיטור מבלי להזכיר את שמו (ראה שם, מ' 17).

12. הוריות יב, א; כריתות ה, ב.

13. המנהיג, שם, עמ' שסג.

14. ראה מאמרו של אהרן עמית, הבדלה על הנר במוצאי יום כיפור, דף שבועי 205 (יום

הדלקת נרות ערב יום הכיפורים בבית הכנסת

כל באורים כבדו יי' אלו הפנסין אמ' הב"ה הדליקו לפני נר כדי שאשמור נשמתכם שקרויה נר. ועוד טעם אחר שאין מברכין במוצאי יום הכפורים... אלא על אור שדלק ביום הכפורים להתר ולא לאסור... ואם חל יום הכפורים בשבת אין צריך לברך על אור הפנסין של בית הכנסת.¹⁵

ר' יצחק בן אברהם מנרבונא (הריצב"א, המאה ה-יג) כתב את הדברים הבאים המצוטטים בהגהות מיימוניות:¹⁶ "כתב ריצב"א דלצורך בית הכנסת מותר לישן [בבית הכנסת]... ומכאן התירו לישן בב"ה בליל יום הכפורים כדי לשמור...". משמע מכך שהיה צורך בייחוד ביום הכפורים לשמור על בית הכנסת, ויש להניח שזאת משום הנרות המרובים שהביאו הקהל, המהוים סכנת שריפה. הכלבו (פרובאנס-ספרד, המאות ה-יג-יד) מביא¹⁷ דברי רבנו אשר מלוניל דלעיל שהדלקה זו היא גם לכפרת נשמת אביו ואמו, ומזכיר גם כי "נהגו בזה לכבוד השם ולכבוד בית הכנסת על דרך באורים כבדו את ה'". המנהג מוזכר במקום נוסף בכלבו:¹⁸

ואם אנשי כפרים שאין להם מנין בעירם באין במקום קהלה ומביאין נרות של שעה שקורין צירי"ש¹⁹ שמדליקין ביום

כיפור, תשנ"ח [המרכז ללימודי יסוד ביהדות, אוניברסיטת בר-אילן], הכותב כי לדעתו הטעם המקורי הוא "בדרישה של הפוסקים לברך במוצאי יום כיפור על 'נר ששבת'".

15. רבי אשר ב"ר שאול מלוניל, ספר המנהגות, דף כב ע"א.

16. הגהות מיימוניות, הל' תפלה, פי"א, אות ה.

17. ספר כלבו, סי' סח: "וכתב ה"ר אשר ונהגו להיות כל אחד מדליק במקומו [אולי הכוונה למקומו בבית הכנסת - ש"ר] נר או פנס ביום הכפורים לכפר על אביו ועל אמו כי כבוד הוא לשם יתברך וכן אמר (ישעיה כד, טו) באורים כבדו ה', אמר הקב"ה הדליקו לפני נר שאשמור נשמותיכם שקרויה נר... ועוד נהגו בזה לכבוד השם ולכבוד בית הכנסת על דרך באורים כבדו את ה', ועוד להבדיל על אותו נר במוצאי היום שצריך להבדיל על אור ששבת...".

18. הרב אהרן הכהן מלוניל, ספר הכלבו, ירושלים, תשנ"ז, סי' קטז. כמו כן מובא בשו"ת מהר"ם מרוטנברג, ח"ד (דפוס פראג) סי' קנג: "ואם אנשי כפרים אשר אין להם מנין בעירם ובאי' למקום הקהילות למנין ביו"הכ ומביאי' נרותיהן בב"הכנ שקורי' ניר"א אם לא עשה כ"א אחת יניחה שם בב"הכנ שהדליקו ויכולי' בני העיר להכריחו בחרם להניחו ואם עשה שנים האחד יניחו והשני יכול לשא עמו להדליקו במקום שמתפלל [בקבוע]".

19. פי' המילה לא ברור, שכן המילה צירי"ש מתורגמת ב"אוצר לעזי רש"י" - "מסרק לפשתן"

הכפורים יניחו המותר באותו בית הכנסת שהיו נדלקין ביום
הכפורים ואם יעשה שנים האחד יניח במקום שנדלק והאחר
ידליק בעירו במקום שמתפלל שם ביחיד...

איטליה

ר' ישעיה דטראני הזקן (איטליה-אשכנז, המאה ה-יג) כתב: "ובכל מקום
מדליקין בבתי כנסייתו' (כד') ובבתי מדרשות ובמבואות האפלים ועל גבי
החולים".²⁰ בשבולי הלקט²¹ (רומא, המאה ה-יג) כתוב: "ובלי יום
הכיפורים רשאי לעיין בספר ולקרוא סליחות לאור הנר דאימת יוה"כ
עליו... ורשאי להדליק נרות בבתיהן כדתנן מקום שנהגו שלא להדליק אין
מדליקין ומדליקין בבתי כנסיות ובתי מדרשות ובמבואות האפלים ועל גבי
החולים...", אך לא מזכיר באופן מפורש קיום מנהג זה של הבאת נרות.

אשכנז

על פי מנהגי מהר"ם, יש למנהג זה שורשים כבר מימי רבנו גרשום מאור
הגולה (המאות ה-י וה-יא), כפי שנראה להלן בתקנתו המובאת בדברי
המהר"ם. הראבי"ה (אשכנז, המאה ה-יב וראשית ה-יג), מביא את לשון
המשנה במספר מקומות.²² בהלכות יום הכפורים לתלמיד רבינו שמואל ב"ר
ברוך ממגנצא (אשכנז, סוף המאה ה-יב וראשית ה-יג) כתוב: "ומדליקין
נרות על שולחנות ועורכין שולחנם כמו בשבת... וגם בחדרים ובעליות
ובבתי כנסיות".²³ ובהמשך כתוב: "בליל יום הכיפורים מותר לישן בבית
הכנסת בשביל שמירת בית הכנסת שלא ידלק על ידי נרות... נראה

(ד"ר משה קטן, אוצר לעזי רש"י, ירושלים תשמ"ה, ערך 762 בעמ' 49; ערך 2312 בעמ' 153). בדפוס פראג כתוב ניר"א.

20. פסקי הרי"ד לרבנו ישעיה דטראני הזקן ז"ל על מסכת פסחים, ירושלים: הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, תשכ"ו, פסחים פ"ד הל' ד, עמ' קצד.

21. רבנו צדקיה ב"ר אברהם הרופא, שבלי הלקט השלם, ירושלים: "א" מכון להוצאת ספרים <מהדור"צ ממהד' בובר>, תש"ל, סדרי יום הכיפורים, סי' שיח, עמ' קמח.

22. רבי אליעזר ב"ר יואל הלוי, ראבי"ה, ח"ב, מהד' א' אפטוביצר ירושלים, תשכ"ד, מסכת פסחים, סי' תק: "ומדליקין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלות ועל גבי חולים"; ראבי"ה, ח"ב, מסכת יומא, סי' תקכח: "ומדליקין נרות על שולחנם... ואף יש שמדליקין בחדרים וגם בעליות, דתנן מקום שנהגו... ומדליקין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ועל גבי החולים...".

23. הלכות יום הכפורים, תלמידו של רבינו שמואל ב"ר ברוך ממגנצא <מרבותיו של

דבמוצאי יום הכיפורים יש להבדיל על נר שהודלק מבעוד יום כגון נרות שלנו".²⁴ משמע שהיה צורך לשמור על בית הכנסת מפני ריבוי הנרות ביום הכפורים, דבר שלא היה צורך בו בשאר ימות השנה. ה"אור זרוע" (וינה, המאות ה-יב וה-יג), כותב שמברכים במוצאי יום הכיפורים על נר שהביאו לבית הכנסת לפני יום הכפורים:

אבל נר הדלק כל היום בעינין שישבות ממלאכת איסור בין בשבת בין ביום הכפורים. הלכך יש נזהרים שלא לברך במוצאי יום הכיפורים אלא על הנר שהביאו לבית מביהכ"נ שדלק שם כל היום אבל אם הדליקו ממנו אחר אין מברכין עליו דהו"ל נברא...²⁵

המהר"ם מרוטנבורג (אשכנז, המאה ה-יג) היה תלמידו של ה"אור זרוע" ושל רבינו שמואל ב"ר ברוך, המובאים לעיל. בספר מנהגי מהר"ם²⁶ כתוב: "ונהגו לעשות נירות של שעה כמניין בניהם הזכרים ולהניח בבית הכנסת ולהדליקם...", ומוסיף: "ויש חרם קדמוני שאות בני הכפרי' הבאים למניין לעיירות הסמוכות להן שיניחו נירותיהן בבית הכנסת שהתפללו שם ואם יש לו שתי נירות יניחן להם אחד גם אם ידרו נדרים יניחו באות' בית הכנסת, ר"ג [רבנו גרשום]. משמע, על פי דבריו, שדברים אלו שורשם קדמון, עוד מימי רבנו גרשום מאור הגולה!

בעל ספר האגודה (אשכנז, סוף המאה ה-יג) בסוף יומא מזכיר שצריך "להדליק נר אחד להבדלה ולא נר שדלוק בבית הכנסת, דלא הודלק להאיר [אלא לכבוד - ש"ר]..."²⁷, אך אין בדבריו ראיה של ממש לקיום המנהג. תלמידו של המהר"ם, המרדכי (אשכנז, סוף המאה ה-יג), כותב: "...[ובזמן

המהר"ם, (מתוך קובץ כתב יד קמברידג' 786), בתוך: ספר מאורות הראשונים (ע' הרב שמואל אליעזר שטרן), ח"א, ירושלים: מכון ירושלים, תשס"ב, עמ' קטו. ההדגשה שלי.

24. הלכות יום הכפורים, שם, עמ' קיז.

25. רבי יצחק ב"ר משה מוינה, ספר אור זרוע, ח"ב, הל' מוצאי שבת, סי' צה.

26. ספר מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, ניו יורק, תרצ"ח, עמ' 53. כך גם מביא במנהגים דק"ק וורמיישא, רבי יוזפא שמש, ח"א, ירושלים: מפעל תורת חכמי אשכנז - מכון ירושלים, תשנ"ב, עמ' קעד, הע' 45.

27. דברים אלו של ספר האגודה (יומא סוף פרק יום הכפורים), מוזכרים בספר המנהגים לרבי יצחק אייזיק טירנא [אוסטריה, המאות ה-יד-טו], הגהות המנהגים יום כיפור אות (קפ). וראה במאורות ראשונים, עמ' קיז, הע' מב.

הזה] נהגו להדליק ביו"כ [ביום כיפור] נר לכאור"א [לכל אחד ואחד]...²⁸, אם כי לא מוזכר שהדלקה זו מתבצעת בבית הכנסת. תלמיד נוסף של המהר"ם מזכיר את המנהג, הלא הוא הרא"ש (אשכנז-ספרד, המאות ה-יג-יד) במסכת שבת (פט"ז, סי' ה): "...זהו יום כפורים, שאין בו אכילה ושתיה, אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה וכתוב באורים כבדו ה' ומתרגמינן בפנסיא יקרוך. על כן נהגו לכבדו בנרות יפים". ובמסכת יומא (פ"ח, סי' ט) מפרט הרא"ש כי נרות אלו מדליקים בבתי הכנסת: "...זה יום הכפורים שאין בו לא אכילה ולא שתיה אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה. ונהגו להדליק ריבוי נרות בבתי כנסיות משום דכתיב באורים כבדו ה' ומתרגמינן בפנסיא יקרוך". תלמידו של הרא"ש בספרד, רבינו ירוחם (המאות ה-יג-יד, פרובאנס-ספרד) כותב:²⁹ "...ומדליקין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלים כך פשוט בפסחים...". ובהמשך:³⁰ "נהגו לכבד י"ה ברבוי נרות בבית הכנס' שנאמר על כן באורים כבדו יי'". גם בצוואת ר' יהודה בן הרא"ש מוזכר מנהג זה כמובן מאליו:

ויהי בליל יום הכיפורים בשנת כ"ד לפרט [שנת 1264] בתחילת הלילה כבה הנר של זקני ז"ל [ר' יחיאל בר אשר] שהיה לו בבית הכנסת, כי כן נהגו באשכנז שכל זכר מדליקין בשבילו נר של שעה בבית הכנסת בעיוה"כ [בערב יום הכיפורים] שיש בו שיעור שידליק יום ולילה. ובחול המועד [של סוכות] נפטר זקני ז"ל...³¹

במקור זה ישנו רמז לכך שאנשים ראו בכיבוי נר זה סימן רע, כנראה בהשפעת הגמרא בהוריות דלעיל. בצוואה זו גם פורט כי מדליקים נר עבור כל זכר. מלשון זו משמע שהביאו נר גם עבור הבנים, וכך לכאורה גם מובן

28. רבי מרדכי בן הלל, המרדכי, יומא, סי' תשכג.

29. רבינו ירוחם, תולדות אדם, נתיב ז, חלק א, דף נ, טור ד.

30. שם, דף נא, טור א.

31. שו"ת זכרון יהודה לר' יהודה בן הרא"ש (בעריכת הרב אברהם יעקב גולדמינץ והרב יואל קטן), מהדורת מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים - מכון המזרח - מכון ירושלים, תשס"ה, עמ' קעט (הסוגריים המרובעות הן תוספות שלי). וראה גם: Abrahams, Hebrew Ethical Wills, II, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1926, page 186. וכן מובא ב"מנהגי ישראל" לר' דניאל שפרבר, חלק ז, במילואים, עמ' שצח.

הדלקת נרות ערב יום הכיפורים בבית הכנסת

מדברי המהרי"ל (אשכנז, המאה ה-יד) המזכיר שלכבוד יום הכיפורים "... לוקחים אנשים ונערים נרות ולא הנשים..."³². בשו"ת מהרי"ל מוזכר כי "צריך להדליק נר אחר במוצאי יום כיפורים מנרות בית הכנסת שמוליכי לביתם להבדיל עליו"³³. תלמידו, המהר"י וייל, כתב: "ונהגו להדליק נרות בב"ה [בבית הכנסת].... נשים [לא] מדליקות. המדליק נר בב"ה [בבית הכנסת] ידליק מבעוד יום כשהחמה זורחת..."³⁴. בספר "לקט יושר" (אשכנז, המאה ה-טו), מתלמידי בעל "תרומת הדשן", כתוב:

"המשרת לקח הנרות במוצאי יוהכ"פ כמו שהם דולקות, ונשא לביתו ומברך על אותן הנרות ב"מ האש ומבדיל... וזכורני שאמר לי פ"א [פעם אחת] הנר של שעה שלך הדלוק ביו"ה [ביום הכפורים] הנח אותו בביהכ"נ כדי שידלק בחול בשעת התפלה... אבל שמעתי על מהרי"א מפרג יצ"ו שעשה מנר שלו נרות לכבוד שבת... אבל קשה לי איך יעשה מהרא"ל כשחל שבת ביוהכ"פ"³⁵.

כאן רואים אנו כי גם בפראג היה המנהג קיים. מובא ב"לקט יושר"³⁶ גם מעשה שהיה בבית הכנסת של מהר"י וייל בערפורט (Erfurt שבמדינת תורינגן), שנרות השעוה של בחורים בערו עד תום ביום הכיפורים, וכאשר הגיע יום הושענא רבה - היה ניכר שישנם נרות מועטים בלבד, והקפיד עליהם על כך שלא התקינו נרות נוספים עבור הושענא רבה. ה"לקט יושר"³⁷ גם מזכיר מנהג העיר מרבורג (Marburg שבמדינת הֶסֶן) להדליק נרות שמן ביום הכיפורים עבור קרוביו שמתו: "וזכורני שיש מנהג במרפורק להדליק נרות של שמן ביוהכ"פ בשביל קרובים המתים, והדליקו בנרות של חרס

32. רבי יעקב מולין, ספר מהרי"ל מנהגים, מכון ירושלים - מפעל תורת חכמי אשכנז, ירושלים תשמ"ט, הל' ערב יום כיפור.

33. שו"ת מהרי"ל, סי' נג.

34. שו"ת מהר"י ווייל, סי' קצא. וכן בשו"ת מהר"י ווייל סי' קצב ד"ה בעשור לחדש: "...מש"ה צריך להדליק הנרות בב"ה [בבית הכנסת] בעוד שהחמה זורחת קודם בין השמשות. והנר שנהגו להדליק דנשמה קרוי' נר... ומש"ה נשים לא נהגו להדליק שאינן מחוייבין בתלמוד תורה".

35. רבי יוסף ב"ר משה, לקט יושר, או"ח, ירושלים תשכ"ד [מהדו"צ ברלין תרס"ג], עמ' 142.

36. לקט יושר, עמ' 148.

37. לקט יושר, עמ' 31.

והנהיגם להדליק השמן בזכוכית או במזרקים, משום דנרות של חרס הוי מאוס, וגם אין עניות במקום עשירות". יש גם עדות ב"לקט יושר"³⁸ על מועד תיקון הנרות עבור יום הכיפורים: "...וכן אם אירע מילה בי"ה [ביום הכפורים] צוה לתן הכוס לתינוק. וזכורני שצוה לתקן נרות שלו השייכים לי"ה קודם ר"ה [ראש השנה]. והיה מניחם במקום שרגיל לבא שם על הקרש בתוך בגד לבן, והיו הנרות מגולים קצת למטה, ובערב יוהכ"פ שולח אותם לב"ה [לבית הכנסת]".

תאור חיצוני למנהג זה מצוי בחיבורו האנטישמי של המומר אנטוניוס מרגריתה *Der gantz Jüdisch Glaub* מראשית המאה ה-טו,³⁹ כפי שמתואר במקור הבא:

In *Der Gantz Judisch Glaub* Margaritha describes the custom of lighting a candle on Yom Kippur eve. He mentions that each Jew takes a candle that will burn for at least for twenty-four hours, and he writes that he himself saw a Jew who was so pious that he prepared a candle weighing thirty pounds. He emphasizes the superstitions the Jews have in regard to these candles and the way they were burnt⁴⁰.

אוסטריה

כאמור לעיל, ה"אור זרוע" (וינה, המאות ה-יב וה-יג), כותב "...יש נזהרים שלא לברך במוצאי יום הכיפורים אלא על הנר שהביאו לבית מביהכ"נ שדלק שם כל היום..."⁴¹. במנהגי הרב זלמן יענט (אוסטריה-איטליה, המאות ה-יד-טו) כתוב כדלהלן:

38. לקט יושר, עמ' 117. וראה גם שם עמ' 76, שגם מזכיר נרות יום כיפורים: "אבל יכול לקנות ממנו [ממעשר כספים - ש"ך] הידור אתרוג ונרות לביהכ"נ אפ' נר של יוה"כ".

39. Margaritha, Anton, *Der gantz Jüdisch Glaub : mit sampt ainer grundtlichen und warhafften Anzaygunge aller Satzungen, Ceremonien, Gebeten, haymliche und öffentliche Gebreuch, deren sich dye Juden halten, durch das gantz, Augspurg* : durch Heynrich Steyner, 1530

40. Allison P. Coudert & Jeffrey S. Shoulson (eds.), *Hebraica veritas? : Christian Hebraists and the study of Judaism in early modern Europe*, Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2004, p. 219

41. הרב יצחק ב"ר משה מוינה, ספר אור זרוע, ח"ב, הל' מוצאי שבת, סי' צה.

ואפילו אם חו"ל יום הכפורים בשבת אין הנשים מברכות על הדלקת הנר, אלא מדליקות בלא ברכה. בערבית הולכים לבית הכנסת ומדליקין הנרות קודם בין השמשות, ואח"כ יקום המומחה לאמר בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה על דעת המקום ועל דעת הקהל⁴²

לאור רצף העניינים נראה כי כוונתו היא שבבית הכנסת ידליקו את הנרות קודם בין השמשות, ולא שהנשים תדלקנה קודם בין השמשות בבית, אם כי אין העניין מוכרע לחלוטין. מכל מקום, מספר "לקט יושר" ואשכנז, המאה ה-טו), רואים אנו כי המנהג היה קיים באוסטריה:

... וזכורני שאמר לי פ"א [פעם אחת] הנר של שעוה שלך הדלוק ביו"ה [ביום הכפורים] הנח אותו בביהכ"נ כדי שידלק בחול בשעת התפלה, וכן המנהג באושטריך, מניחים הפרנסים הנרות הגדולות בב"ה כדי שידלק בחול בשעת תפלה כל השנה, אבל הנר שלו הגדול הניח בב"ה עד אחר הושענא רבה...⁴³

במקום אחר⁴⁴ אומר ה"לקט יושר" שנחשב הדבר לסימן טוב אם נרותיו נוטפים הרבה ביום הכיפורים: "וזכורני השעוה שנטף מן הנרות ביוהכ"פ היה של החזנים ושל השמשים באושטריך. והגאון חשב מי שנוטף הרבה מן הנר שלו עשה צדקה הרבה ביוהכ"פ, וזה טוב לו".

ספרד

בהלכות רי"ץ גיאת (ספרד, המאה ה-יא) כתוב כלשון המשנה "ומדליקין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלין ועל גבי החולין"⁴⁵. הרמב"ם (ספרד-מצרים, המאה ה-יב) לא הזכיר הדלקת נרות בבית הכנסת. בביאור השמטת העניין כתב ה"מגיד משנה"⁴⁶ שלא היה צורך

42. מנהגים – הרב זלמן יענט (מהד' ש' שפיצר), ירושלים: מכון ירושלים, תשל"ט. בסוף הספר כתוב: "סליקו המנהגים וסדר מכל השנה שסידר האשל הגדול מה"ר זלמן יענט זצ"ל וכן נוהגין בקהילות טערוז ובמענץ טריר גם בכל לומברדיאה".

43. רבי יוסף ב"ר משה, לקט יושר, או"ח, ירושלים תשכ"ד [מהדו"צ ברלין תרס"ג], עמ' 142.

44. לקט יושר, עמ' 138.

45. רבי יצחק ב"ר יהודה אבן גיאת, הלכות רי"ץ גיאת, ירושלים: מכון חתם סופר, תשנ"ח, הל' יום הכפורים, עמ' פ.

46. מגיד משנה, הל' שביתת עשור פ"ג ה"י, ד"ה עוד במשנה.

שהרמב"ם יזכיר זאת, כיון שאין בהדלקה זו חשש איסור כל-שהוא, כי אף המקומות שנהגו שלא להדליק – רק נמנעו מלהדליק בבית מן החשש שהאדם יראה את אשתו ויתאווה לה. לפי הסבר זה, יתכן אולי להסיק כי המנהג לא היה קיים במצרים בימי הרמב"ם, או שמנהג זה הוא בגדר רשות ולא מנהג מקובל וקבוע. האבודרהם (ספרד המאה ה-יד) מצא שכתוב "בחדושי ה"ר יונה [ספרד, 47] המאה ה-יג] שמנהג בגירונה [בקטלוניה, שבצפון ספרד] שכל אחד ואחד מוליך בידו נר מבית הכנסת כדי שיהיה להם מזומן אור ששבת".⁴⁸ בהמשך, מביא האבודרהם טעמים שונים לענין "מה שנהגו להדליק נרות בלילי יום הכפורים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות". מנהג בני גירונה מוזכר גם בחידושי הרמב"ן (בן מקומו וזמנו של רבנו יונה, וכן קרובו):⁴⁹ "ובמנהג מקומותינו, שנהגו במוצאי יום הכפורים להדליק כל אחד ואחד נר מעששית של בית הכנסת שהדליקו אותן מבעוד יום, ומוליך כל אחד הנר לביתו בידו לפי שאין נר לישראל מצוי להם בביתם אלא שמדליקים מגוים ואין מברכין עליו". הזכרנו לעיל את דברי רבינו ירוחם⁵⁰ (המאות ה-יג-יד, פרובאנס-ספרד) כי "נהגו לכבד י"ה ברבוי נרות בבית הכנס' שנאמר על כן באורים כבדו יי". בעל "צדה לדרך" (פרובאנס-?)⁵¹ ספרד, המאה ה-יד), מזכיר את המנהג: "ונהגו כל ישראל להרבות נרות בבית הכנסת [ביום הכפורים]... כמו שכתוב לקדוש ה' מכוּבד. ואמר הנביא (ישעיה כ"ד) על כן באורים כבדו ה' ואומר התרגום על כן בהדין פנסייא יקרוך ה'". בספר הפרדס⁵² לרבנו אשר בן רבי חיים ממונשון (מונסון, צפון אראגון שספרד), מתלמידי תלמידיו של הרשב"א, כתוב: "וכן אין מברכין ביום הכפורים אלא על אור ששבת ממלאכה... ומנהג שלנו ליקח מנרות בית הכנסת". הטור (או"ח, סי' תרי)

47. רבינו יונה עצמו למד גם בצרפת ופרובאנס, כך שקשה להגדירו כ"ספרד" גרידא.

48. רבי דוד ב"ר יוסף אבודרהם, ספר אבודרהם, מהד' ורטהיימר, ירושלים תשי"ט, סדר תפלת יום הכפורים.

49. רבי משה בן נחמן, חדושי הרמב"ן, זכרון יעקב: המרכז לחינוך תורני, תשנ"ד, ברכות נ, א.

50. רבינו ירוחם, תולדות אדם, נתיב ז, חלק א, דף נא, טור א.

51. רבנו מנחם בן ר' אהרן בן זרח, צדה לדרך, ווארשא, תר"מ, כלל ה, מאמר ז, פרק ה, עמ' 230.

52. רבנו אשר בן רבי חיים ממונשון, ספר הפרדס, ירושלים: הוצאת "שלב" – צפונות קדמונים, תשמ"ה, עמ' רעד פרק ט – הבדלה, סע' ט.

כותב: "ונוהגין בכ"מ [בכל מקום, לכאורה גם בספרד – ש"ר] להרבות נרות בבתי כנסיות משום דכתיב על כן באורים כבדו ה' ומתרגמינן בפנסיא יקרו ה' ואמרינן ולקדוש ה' מכובד זה יום הכפורים שאין בו לא אכילה ולא שתייה כבדוהו בכסות נקייה על כן מכבדין אותו בכל מיני כבודים".

3. השולחן ערוך ומנהגי קהילות שונות

השולחן ערוך⁵³ כותב כי: "נוהגים בכל מקום להרבות נרות בבתי כנסיות. הרמ"א מוסיף, שאת המנהג הזה מקיים כל איש גדול או קטן, וכלשונו: "כל איש, גדול או קטן, עושין לו נר... גם נר נשמה לאביו ולאמו שמתו... וכן נכון...". הרמ"א גם מזהיר שאם כבו נרות אלו ביום הכיפורים "אין לומר לאינו יהודי שיחזור וידליקם", אלא "יחזור וידליקנו במוצאי יום הכפורים, ולא יכבנו עוד... וגם... יקבל עליו שכל ימיו לא יכבה במוצאי יום הכפורים נרו, לא הוא ולא אחר".

א. אירופה

המגן אברהם (פולין, המאה ה-17) כתב כי המנהג בימיו הוא שרק נשואים מביאים נרות לבית הכנסת, וכדבריו "ועכשיו אין עושין נר אלא הנשוי"⁵⁴. ואכן, גם ה"מקור חיים" (אשכנז, המאה ה-17) כותב שנוהגים להקל ולא לקחת נר ממש לכל אחד ואחד, אלא לכרוך פתילות כמספר הבנים, מכיון שאין המנהג חיוב מהש"ס⁵⁵; אם כן, לקחו רק נר לכל משפחה, ובניו הרווקים של בעל הבית נכללו בנר שלו. מאידך, במנהגי קהילת וורמיישא⁵⁶ (אשכנז) מן המאה ה-17 כתוב שכל בחור ונער מביא נר של שעה לבית הכנסת, ואין ספק שהכוונה גם לרווק, ואלו הדברים: "מנהג לכל איש ובחור ונער להביא לב"ה [לבית הכנסת] בעי"כ [בערב יום כיפור] נר של שעה, ובעלי ההדלקה מדליקין הנרות אחר הסעודה מפסקת בעוד היום

53. שו"ע, או"ח, סי' תרי, סעי' ד.

54. מגן אברהם, או"ח, סי' תרי ס"ק ג.

55. רבי יאיר בכרך, מקור חיים, ח"ב, ירושלים: מכון ירושלים – מפעל תורת חכמי אשכנז, תשד"מ, קיצור הלכות, סי' תרה. מובא במנהגים דק"ק וורמיישא, רבי יוזפא שמש, ח"א, ירושלים: מפעל תורת חכמי אשכנז – מכון ירושלים, תשנ"ב, עמ' קעד, הע' 45.

56. מנהגים דק"ק וורמיישא, רבי יוזפא שמש, ח"א, ירושלים: מפעל תורת חכמי אשכנז – מכון ירושלים, תשנ"ב, עמ' קעד.

גדול, כדי להוסיף מחול על הקודש".⁵⁷

יש מקום לעיין בדברי המגן אברהם, שמא היה כתוב בכתב ידו "ועכשיו אין עושין נר אלא הנשי" כאשר המגן אברהם התכוון לכתוב "הנשים", והמדפיס פענח זאת בטעות - "הנשוי". אם כך אירע, דברי המגן אברהם אמורים להיות כדלהלן: "...ואשה לא נתחייבה. ועכשיו אין עושין נר אלא הנשים". כוונת המגן אברהם, על פי רצף דבריו, תהיה - שלמרות שהנשים אינן מביאות נרות לבית הכנסת עפ"י דברי הראשונים - הרי שבימיו דווקא נשים בלבד הן העוסקות בהכנת נרות אלו עבור הדלקת בני הבית, אף שלא התחייבו בהדלקה עצמה.⁵⁸ בזאת תפתר מאליה השאלה מנין צמח בימיו המנהג שרק נשוי יביא נר.

בתקנות בית הכנסת הספרדי-פורטוגזי "שער השמיים" שבלונדון מן המאה ה-19, נקבע:

מי שמנדב נר שעה לצורך יום כיפור אינו רשאי לקחת הביתה מה שישאר ממנו... יתר על כן, שני ימים לפני יום כיפור ישימו בבית הכנסת כלי כדי שכל אלה שמבקשים למשוך ממנו שמן יוכלו לעשות כן, ואותו שמן ישתמשו בו כדי להדליק נרות לצורך תפילתו המסודרת של כל אחד מהם.⁵⁹

מכל מקום, למרות העובדה שמוזכר פה ענין הדלקת נר לצורך התפילה (צורך פראקטי), הרי לא מוזכר מנהג להביא נרות לבית הכנסת בערב יום כיפור. החיד"א בספרו "מחזיק ברכה" כותב כי המנהג להרבות בנרות ביום הכפורים הוא "מנהג קדמון מאוד, שכן אמרו בהגדה דאסתר שכן אמר המן לאחשורוש בצומא רבא מדליקין נרות וכו'".⁶⁰

57. ובמנהגים דק"ק וורמיישא, שם, עמ' קעד, הערה 43, כתוב: "כן בשו"ע... ודלא כמג"א... שרק הנשוי מביא נר...".

58. עיינתי בדפוסים ישנים רבים, חלקם מראשית המאה ה-18, ובכולם כתוב "הנשוי". לא עיינתי בדפוס ראשון, עליו ישנן בדרך כלל הערות בצד הגליון, שאולי יאירו את עינינו.

59. ישראל רוזנסון, "נרות ליל תשעה באב - עיונים המנהג וזיקתו למקורות", נטועים י"ג (אלול תשס"ה), עמ' 129, בהערה 30. תרגום עברי של התרגום האנגלי הבא (כאשר המקור הראשון הוא ספרדי ופורטוגזי): El libro de los Acuerdos, Being the Records and Accompts of the Spanish and Portuguese synagogue of London [Trans. L. Barnett], Oxford 1931, pp. 4-13. מדובר בתקנה מר"ח אלול תכ"ג [1663], סעיף 20.

60. רבי יוסף חיים דוד אזולאי, מחזיק ברכה, ירושלים, תשנ"ו, סי' תרי ס"ק ג, עמ' רפד.

במנהגי מאטטערסדארף, אחת מ"שבע הקהילות"⁶¹ שבבורגנלנד (גרמניה), כתוב כי כל אחד מן המתפללים הביאו לבית הכנסת נר גדול בעדם ובעד בני ביתם.⁶² בדומה לכך, נאמר אודות העיר אייזנשטאט (ג"כ אחת מ"שבע הקהילות") כי "במוצאי יום הכיפורים לקח כל בעל בית נרו הדולק הביתה והבדיל עליו...". לפי דברים אלו האחרונים, ב"שבע הקהילות" הביאו דווקא בעל בית נר עבור בני ביתו, ובני ביתו (הזכרים גם כן) לא הביאו. גם בתקנות קהילת ברלין מוזכרת תקנה, מ'י' בכסלו ה'ת"צ (1729), שמדבריה מובן כי בעלי בתים היו מביאים את הנרות.⁶³

במנהגי קומרנא⁶⁴ (אוקראינה) מוזכר כי "ביום שאמרו סליחות י"ג מדות אחרי אמירת הסליחות היתה אצל רבנו זי"ע עבודת קודש נשגבה ומיוחדת במינה להתקין פתילות לנרות להדליק ביום הקדוש. בכל פתילה היה הרבי מזכיר את שמות החיים של משפחתו ופתילה אחת בשביל כל הנלוים אליו. בפתילות שעשה לעי"נ [לעלוי נשמת] נוחי-עדן היה מזכיר את שמות אבותיו וכמה מהצדיקים והיה מתפלל שיהיו מליצי יושר בשבילו ובשביל כלל ישראל. את הפתילות היה מוסר לידיה של הרבנית והיא היתה עושה שתי נרות משעוה".

החיי אדם⁶⁵ (ליטא) כותב כי "מצוה להרבות נרות בבתי-כנסיות... ונוהגין במדינתנו שכל בעל-הבית עושה נר של שעוה לביתו... וגם נוהגין לעשות נר בשביל נשמות אביו ואמו שמתו. ואמנם גם בזה אדוקים מאד עד שמדליקין אפילו בין-השמשות, ויש למחות בידם. ומכל-מקום על-ידי

קשה לדעת לאיזה מיקום לשייך את החיד"א שהיה שד"ר ועבר ממקום למקום.

61. שבע הקהילות בבורגנלנד היו: אייזנשטט, מטרשדורף, צעהלים, קויברסדורף, לקנבך, פרוינקירכן, קיצעה.

62. רבי ישראל טויסיג, ספר בית ישראל השלם, ח"ת, ירושלים תשמ"א, עמ' רצז ס' קנא. מובא במנהגי ישראל, ח"ב, עמ' שיא. ובמנהגי ישראל, ח"ד, עמ' נב, הערה 4, מביא את דבריו של ר' טוביה פרשל, במאמר שנתפרסם בהצופה יום ג, ט' בתשרי תשנ"ג, עמ' 5: "...המנהג הנ"ל של ק"ק מאטרסדורף לא היה מנהג מיוחד של קהילה זו, אלא היה מנהג עתיק של יהדות אשכנז המובא בספרי המנהגים ובחיבורי החכמים של יהדות זו...".

63. יוסף מיזל (ע' שאול אש), פנקס קהלת ברלין (1854-1723), ירושלים: הוצאת ראובן מס, תשכ"ב, תקנה 64, עמ' 53.

64. מנהגי קומרנא (ע' אברהם אבא זיס), תל אביב תשכ"ה, עמ' צד, אות תמו-תמת.

65. הרב אברהם דאנציג, חיי אדם, ירושלים תשנ"ד, הל' יום-כפור, כלל קמד, סע' טו, עמ' תרנז.

נכרי נראה לי דמותר, כיון שחושבין זה למצוה גדולה...". רואים אנו כי אנשים התייחסו ברצינות רבה למצוה זו עד שהדליקו נרותיהם אפילו בין השמשות של ערב יום כיפור. בספר "מטה אפרים"⁶⁶ לר' אפרים זלמן מרגליות מבראד (גליציה) כתוב כי "אף במקום שנהגו שלא להדליק בבית מדליקין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ונוהגין בכל מקום להרבות בנרות בבהכ"נ. ומנהג עשיית נרות לבהכ"כ מבואר... ונוהגין ליקח פתילות עבות לנרות בהכ"כ כדי להרבות אורן ונוהגים ליקח שם א"י שילין שם כל הלילה בעזרת בהכ"נ או במקום שמתפללין שם לשמור הנרות להעמידם כשיפלו שלא יב[ו]א לידי דליקה ח"ו...". כמו כן, ערוך השולחן (נובהרדוק [רוסיה]) כתב:⁶⁷ "ונוהגים שכל איש גדול או קטן עושין לו נר לסימן טוב ועכשיו אין עושין נר רק לנשוי ולאיש ולא לאשה וגם עושין נר נשמה לאביו ולאמו שמתו או לאחד מהם שמת... וזהו תקון להנשמה דנשמה מקרי נר... ונהגו לעשות פתילות עבות על נרות יוה"כ כדי להרבות אורן..."⁶⁸

אודות האדמו"ר ממונקאטש (באותם ימים – צ'נוסלובקיה) נכתב⁶⁹ כי "נר להחיים ונר להמתים נעשה משעוה והנשים בני ביתו עסקו במצות עשיית הנרות... והי' עושה נר משעוה לכל נשמה בפני עצמו. ונר נשמה הדליקו בביהמ"ד ונר החיים הדליקו בביתו". מצויין שם גם כי הנרות צריכים להיות דווקא משעוה, לפי שהוא אותיות שועה, "שישמע שועתינו", ומשום ש"יסודתו בהררי קודש"⁷⁰. דברים אלו תואמים עדות של בן העיר מונקאטש המספר כי הביאו במונקאטש נרות לבית הכנסת לכבוד יום כיפור, בייחוד היתומים, אך לא זכור לו אם בחורים הביאו או לא.⁷¹ דבריו אלו אודות הבאת נר על ידי יתום אכן מתיישבים עם המנהג להשאיר דווקא את נר החיים בבית ולהביא לבית הכנסת את נר הנשמה לזכר הנפטרים, ולפיכך מובן מדוע רק יתום הביא נר לבית הכנסת, מִבֵּין הצעירים, כי מדובר בנר

66. הרב אפרים זלמן מרגליות מבראד, מטה אפרים השלם, ירושלים: מהדו"צ ורשה, תשמ"ח. סי' תרי סע' ו, דף עו עמ' 151.

67. ערוך השולחן, או"ח ח"ג, ירושלים: הוצאת "עם עולם", תשכ"ט, סי' תרי, סע' ו, עמ' 44.

68. ערוך השולחן, שם, סע' ז.

69. רבי חיים אלעזר שפירא ממונקאטש, דרכי חיים ושלום, מונקאטש, ת"ש, עמ' ער סי' תשמ"ג.

70. ומפנה לתשובות יד אלעזר סי' נח, ולמגן אברהם סי' רסד ס"ק יב.

71. עדות משה אלפנט, בני ברק.

הדלקת נרות ערב יום הכיפורים בבית הכנסת

נשמה.⁷² "נר החיים" היה מכונה גם "נר הבריא", או ביידיש: "דאס געזונטע ליכט", והסימן שנתנו לעניין השארת נר החיים דווקא בבית היה במליצה הבאה: "געזונד זאל מען זיין אין דער היים", כלומר: "שהבריאות תשרה [תהיה] בבית", והכוונה – "נר הבראות" (או "נר הבריא", או לחילופין "נר החיים"), צריך להיות זה הנשאר בבית.⁷³

יש לציין כי במזרח אירופה היה גם קשר ממשי בין זכרון המוות לבין נרות יום הכיפורים, שכן נשים נהגו ללכת לבית הקברות בימים נוראים, והקיפו את הקברות ומדדו את בית הקברות כולו או קברים בודדים עם חוט. אותו חוט שימש לאחר מכן להכנת נרות ליום הכיפורים, נרות לחיים – עבור בני המשפחה החיים, ונרות למתים – עבור אחד מאבות האומה או המשפחה שהלך לעולמו.⁷⁴

גם בספרו של ש"י עגנון, "אורח נטה ללון", אנו מוצאים כי נר החיים הודלק בבית, ונר אחר הובא לבית הכנסת. עגנון מתחיל בתיאור ערב יום הכיפורים ב"עיירה שלו" (מן הסתם עיירה בגליציה כעיירתו):⁷⁵ "לשעבר

72. ראה: הרב יוסף לעוווי, מנהג ישראל תורה, ח"ג, סי' תרי ס"ק ב, עמ' קכג.

73. מובא במנהג ישראל תורה, שם, בשם ס' נהורא שלם. ומובא בשם אלף המגן סי' תר"ג סקי"ח, בספר פסקי תשובות להרב שמחה ב"צ א' רבינוביץ, ירושלים תשנ"ז, סי' תרו, עמ' רסד. והסימן שנתן לכך אלף המגן: געזונ"ד זא"ל מע"ן זיין אי"ן דער היים.

74. ראה: ימימה חובב, "נר לחיים – נר למתים", הצופה, ערב ראש השנה תשס"ה, גל' סופרים וספרים עמ' 8-9. מתוארות שם גם התחינות המיוחדות שנהגו הנשים לומר בהכנת נרות אלו, כאשר הן פונות בפועל אל המתים מכל הדורות ומשוחחות עמם. בענין התקבצות הנשים להכין את הנרות והתחינות הנאמרות על ידם, ראה במקורות הבאים: Shulamith Z. Berger, "Tehines: A brief Survey of Women's Prayers" in *Daughters of The King - women and the Synagogue* (Ed. Susan Grossman & Ruth Haut), The Jewish Publication Society, Philadelphia-New York-Jerusalem, 1992, pp. 75-76; also - Paula E. Hyman, "Looking to the future: Conclusions, *Daughters of The King*, ibid., p. 300. ראה גם במאמרו של יצחק גנוז, ידע עם יט 45-46 / (תשל"ט), עמ' 36, שם מוזכר מנהג באזורי ליטא ורוסיה הלבנה שם היו נוהגים להדליק בבתי הכנסת נרות שעוה גדולים לשבת שובה ("שובה ליכט"), ומפורט האופן הטקסי בו היו מכינות את הנרות, כאשר לבסוף מחציתו דלק בשבת שובה ומחציתו ביום הכיפורים (ומן השאריות עשו "שמשים" לנרות חנוכה). בהמשך מתאר יצחק גנוז את מלאכת "מדידת" הקברים, ואמירת התחינות. מנדלי מוכר ספרים מתאר מעמד שכזה, ראה: בימים ההם, כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, תל אביב תשי"ב, עמ' רעא.

75. שמואל יוסף עגנון, אורח נטה ללון, ירושלים: הוצאת שוקן, ת"ש, עמ' יד.

שהיו הכל באים להתפלל וכל אחד ואחד מביא נר, מוסיף על הנרות שהיו מדליקין בנברשות, היה בית הכנסת מאיר הרבה, ועכשיו שנתבזזו הנברשות במלחמה ואין הכל באים להתפלל מועטים הנרות ומועטת האורה". בשובו מבית הכנסת בליל יום כיפור הוא כותב: "נר החיים היה דלוק על גבי השולחן שבאמצע חדר האוכל וטלית וסידור או מחזור היו מונחים שם... נר החיים האיר לתוך חדרי. או אולי לא האיר אלא שנדמה לי שהוא מאיר..."⁷⁶ עגנון גם שם בפי השמש ב"עיר ומלואה"⁷⁷ את הדברים הבאים: "בידי היו נרות שנעשו מן השעוה הנוטפת מנרות יום הכיפורים שמדליקים בבית הכנסת. מהם אני מדליק בהושענה רבה, מהם אני מדליק בסיון".

עדות נוספת שמעתי מפי יהודי שמוצאו מהעיירה סאָנוק שבגליציה, שבעיירה זו הביאו נרות יום כיפור לבית הכנסת. היה אצלם מגש גדול מלא חול כדי למנוע חשש שריפה, וכל אחד היה תוקע את הנר במגש. אותו יהודי סבור כי רק הנשואים הביאו נר לבית הכנסת.⁷⁸ בספר קהילת חורוסטקוב⁷⁹ שבאוקראינה נאמר כי העיירה מנתה 2000 נפש, והיהודים חיו חיים נפרדים, מעין גטו מתוך בחירה. היו מספר משפחות נוצריות, בהם גוי של שבת, שגם שמר על הנרות הדולקים בבית הכנסת בשבת וימים טובים ובייחוד ביום הכיפורים.

76. אורח נטה ללון, עמ' יז

77. שמואל יוסף עגנון, עיר ומלואה, תל אביב תשל"ג, עמ' 404-405. וראה בסיפורו של מ"ז פיירברג, "לאן?", קבץ ספורים וכתבים, [ניו-יורק]: קרן ישראל מץ, [תרצ"ג-], עמ' 31, שם מסופר על נחמן המשוגע שבליל יום הכפורים התפרץ בשל המתח בינו ובין אביו והקהילה: " - הכל הבל! - קרא נחמן, ויקח בידו את נר השעוה הדולק על הבמה - ויכבנו". וראה אודות מקרה שארע ברוסיה במאה ה-יט בספר הבא, כאשר כבה נר של אשה בתפילת יום הכפורים: ChaeRan Y. Freeze, Jewish marriage and divorce in imperial Russia, Hanover : Brandeis University Press, 2002 "When M. L. Lilienblum mocked his mother-in-law after her memorial candle blew out during the Yom Kippur prayers, she responded with a barrage of curses..." וראה בספרו של מילטון פרידמן (Milton Friedman, Two lucky people : memoirs, Chicago : University of Chicago Press, 1998, p. 9) אודות האמונה בסכנה הטמונה בכבוי הנר אצל משפחתו, שהיגרה ממזרח אירופה לארה"ב.

78. עדות חיים הורוביץ, בני ברק.

79. עיין בראשית מאכרו של חיים ישראל וייסברוד, בתוך: ספר חורוסטקוב (ע' דוד שטאקפיש), תל אביב: ועד ארגון יוצאי חורוסטקוב בישראל, 1968, עמ' 270-292.

במנהגי אמסטרדם כתוב כי "כל בעל בית וכן תושבים ואורחים שבקהילתנו צריכים לשלם בכל שנה סך קצוב לנרות יום-הכיפורים שהקהל מדליק בכל הבתי כנסיות לצאת ידי חובה"⁸⁰. כמו כן מצויין שם ש"ביום הכיפורים ידלקו בבית הכנסת לא יותר מי"ב נרות, ובביהכ"נ הגדול דלקו י"ב נרות מצדי מדרגות הארון הקודש"⁸¹. ההשערה היא שתיקנו באמסטרדם שלא להדליק יותר מי"ב נרות, ושכל אחד ישתתף בהוצאות, מפני חוסר מקום ראוי להעמדת נרות רבים. ועל ידי תרומת כל אחד יחשב כאילו הדליק בפני עצמו.

על פי מנהגי חב"ד ביום הכיפורים מרבים בנרות בבית-הכנסת,⁸² וכל איש נשוי מדליק "א לעבעדיגע ליכט" (נר חיים); ולנשמת הוריו שנפטרו - נר נשמה.⁸³

ב. צפון אפריקה

אצל יהודי המגרב היה נהוג להביא נרות שעווה ליום הכיפורים, ולהניחם בכל פינה של בית-הכנסת, ואלו הפיצו ריחות נעימים של שעווה טהורה. ברם, לא כולם הביאו נרות אלו, אלא רק המשפחות המיוחסות והמכובדות.⁸⁴ הילדים פיתחו "מנהג" מעניין משלהם בדמות משחק בדונג השעווה, וכל הטיפות שנטפו מהנרות ביום כיפור נחטפו על-ידיהם עבור "מסחר השעווה" בין ילדי ה"חדר" שהתנהל אחרי יום כיפור.⁸⁵

80. הרב יהודה ברילמן, ספר מנהגי אמסטרדם, ירושלים: מכון ירושלים ובית המדרש "בנין אריאל" אמסטרדם, תשס"ב, פרק ג, סע' ג, עמ' צט.

81. מנהגי אמסטרדם, שם, סע' ד, עמ' ק.

82. הרב יוסף-שמחה גינזבורג, "הלכות ומנהגי חב"ד", התקשרות, גל' 480, ערב שבת פרשת האזינו (תשובה), ז' בתשרי ה'תשס"ד. ומפנה שם לשולחן-ערוך אדמור-הזקן, סי' תרי ס"ד.

83. "הלכות ומנהגי חב"ד", שם. ובהערה מספר 54 כותב: "במט"א סי' תרג ס"ח כתב, שאת נר הנשמה גם אשה (פנויה) מדלקת, ושמדליקים רק אחד (גם אם שני ההורים נפטרו). שם ובאלף-המגן ס"ק יח ישנן דעות שונות איזה מהנרות יהיה בביתו ואיזה בבית-הכנסת, ובשו"ע אדה"ז [=שו"ע הרב] סי' תרי ס"ד איתא, שר חיים הוא בבית-הכנסת... ולכן מביא בשבח-המועדים עמ' 44 שר הנשמה יהיה בבית ויבדיל עליו במוצאי יום-הכיפורים".

84. רפאל בן שמחון, יהדות המג'רב, ירושלים: מכון בני יששכר, תשנ"ח, עמ' 365, ובהערה 17 שם.

85. יהדות המג'רב, שם.

תוניסיה

בספר "שורשים ביהדות תוניסיה" מתואר המנהג באופן מפורט:

"בערב כיפור נוהגים להדליק בבית הכנסת 'קאנדל' – נרות. זו היתה פתילה בתוך כוס שבה שמן צף על פני מים. את הנרות הדליקו לפי מספר הזכרים שבמשפחה וגם לזכר נפטרים. בבית הכנסת הגדול בג'רבה היו ווים מיוחדים שעליהם תלו המתפללים את נרותיהם ובמוצאי כיפור – הכיר כל אחד את נרותיו ולקחם לביתו".⁸⁶

מנהג זה בג'רבא מתואר בפירוט רב במאמרו של הרב יוסף כהן ב"אור תורה"⁸⁷:

[עמ' כב] מנהגנו ערב יום כפור כל אדם מביא שמן ופתילות לבית הכנסת שמתפלל בו ומדליקים אחרי מנחה כל אחד כמה נרות. יש כאלה שמדליקים כנגד כל המשפחה ויש נוהגים פחות, ומניחים אותם על מתלים כמו קולבים מברזל שהיו בקשתות בית הכנסת... וגם היו תולים עליו בערב כפור מאות נרות 'קנדיל'⁸⁸ עם שמן ומים, ובמוצאי כפור כל אחד מכיר את הנרות שהדליק ולוקחם הביתה. ואם ימצא שנשאר לו נר דלוק היה שמח בו הרבה כדי שיוכל לברך עליו בהבדלה, ואם לא מצא מדליק מנר חברו... [עמ' כג] ובאמת אני תמה מדוע כאן בארץ ישראל לא ראיתי נוהגים בזה להביא נרות לבית הכנסת, ורק מדליקים נר נשמה אחד בשביל שיוכלו לברך עליו בהבדלה...

בהמשך המאמר מציע הרב יוסף כהן מספר פתרונות לתמיהתו, אחד מהם

86. הרב אפרים חדד, שורשים ביהדות תוניסיה (וערך: ר' אפרים חדד; משה ינאי), באר-שבע: מור, תשל"ח, עמ' 88. ועיין בעמ' 86, אודות חלוקת צפון ודרום תוניסיה למנהגים שונים, כאשר ג'רבה נוהגת כמנהג לוב.

87. הרב יוסף כהן, מנהגי ג'רבא בעניני יום כפור, אור תורה תנז (תשרי תשס"ו), סי' ה, אות י, עמ' כב-כג. ומפנה שם לברית כהונה, מערכת כ אות ה; שו"ת ויען עמוס, מערכת כ אות יא; ג'רבא והיהודים להרב בועז חדאד, עמ' 107; וללקט הקציר סי' לא אות יג שהביא טעמים להדלקה.

88. ראה גם בילקוט מנהגים – ממנהגיהם של שבטי ישראל (בער' אשר וסרטיל), ירושלים

הדלקת נרות ערב יום הכיפורים בבית הכנסת

בשם הרב יצחק מאזוז, האומר שאולי בארץ ישראל סומכים על נרות החשמל (נר זכרון) "הדולק בבהכנ"ס תמיד".

לוב

מקור אחד אומר כי המנהג בלוב היה גם כן להוליך נרות בערב יום הכיפורים לבית הכנסת **לפי מספר הזכרים**.⁸⁹ מקור אחר⁹⁰ אומר כי "נוהגים להדליק נרות שמן בבית-כנסת, נר לכל אחד מבני המשפחה, ולערוך תפילת השכבה לכל הרבנים והדיינים של העדה שנפטרו בשלושה או ארבעה הדורות האחרונים". מקור נוסף מציין כי הדליקו נר על אב ואם לכבוד נשמתם.⁹¹

מרוקו

בספר "מרוקו", בעריכת חיים סעדון, כתובים הדברים הבאים אודות ערב יום הכפורים:

עם סיום הסעודה המפסקת הדליקו הנשים פמוט בביתן ובבית הכנסתו לפני שקיעת החמה נהרו המתפללים לבית הכנסת כשהם לבושים לבן ועטופים בטליתו. במכנאס נהגו משפחות מיוחסות ועשירות להביא נרות שעווה בגובה שעלה על מטר, אשר הוצבו בפינות בית הכנסת ודלקו עד מוצאי יום הכיפורים. יש אומרים כי נרות אלה שימשו את בעליהם שנה שלמה בהבדלה במוצאי שבת, וכלו בשבוע של יום הכיפורים⁹²

תשנ"ו, עמ' 509: "בבית-הכנסת בוערים [בליל כיפור] כל ה"קאנדילים", אף אלה שהוזנחו בשאר ימות השנה...".

89. מרדכי הכהן, הגיד מרדכי – קורות לוב ויהודיה יישוביהם ומנהגיהם, ירושלים: המכון לחקר יהדות צפון-אפריקה, מכון בן-צבי, תשל"ט, עמ' 213. וראה גם בעמ' 191 שם: "גם יום מעל כפור... וכל זכר מול[ין] לבהכ"נ נר אחד בשמן זית". וראה גם ספר השומר אמת להרב אברהם אדאדי, תל אביב תשל"ו, עמ' קמד, שהבאת הנרות היתה לפי מספר הגברים, אף אלו שהלכו לעולמם.

90. ילקוט מנהגים – ממנהגיהם של שבטי ישראל (בער' אשר וסרטיל), ירושלים תשנ"ו, עמ' 378.

91. הרב אברהם כלפון וע' ר' לוי נחום, חיי אברהם – טעמי המצוות והמנהגים, ירושלים: מכון "חי חי", תשנ"ב, סי' רצז, עמ' 169: "טעם למה מדליקין נרות ביום כפור על כל אחד נר בבית הכנסת". וכותב שם: "ומה שעושין נר על אב ואם, זה הוא לכבוד נשמתם".

92. חיים סעדון (עורך), מרוקו, סידרת "קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה

מצרים

מהריק"ש (מצרים, המאה ה-טז) על השו"ע, כתב:⁹³ "ויש נוהגין להדליק נר אחד לכל אחד מהזכרים". מנהג מעניין היה קיים במצרים, והוא נבע מכורח נסיבות מיוחדות, כפי שמסופר בספר "נהר מצרים": ברחוב היהודים היה שיתוף מבואות שנעשה בשמן זית המסוגל להתקיים זמן רב. עלה חשש שהשמן יתעפש מפני היותו סגור ולא יהיה ראוי לאכילה, ובשל כך - השיתוף ייהרס. בשל כך, נהגו שבכל ערב יום כיפור בשעת מנחה, בשעה שיש קהל גדול בבית הכנסת, פותחים את הכד ומוריקים את השמן בשמחה רבה, ומשאירים בכד שיעור מסוים שעליו מוסיפים וממלאים שמן חדש, ומשיבים את הכד למקומו. השמן שהורק מחולק לקהל "להדליק בו עששיות ונרות לבית הכנסת בליל יום הכפורים, וממצוה אל מצוה יצא".⁹⁴

ג. אסיה

בוכארה

על-פי ילקוט מנהגים,⁹⁵ היה נהוג בבוכארה גם נר לחיים וגם נר למתים. בצייטוט הבא מוזכר נר למתים: "...וכל אחד מדליק נר מיוחד בבית-הכנסת, נר-נשמה לעליית נשמתם של הנפטרים מבני משפחתו". ובצייטוט הבא מוזכר נר לחיים:

ולפנים היו מביאים בערב-יום-הכיפורים עששיות, ובהן שמן שיספיק לכל היום, וסימן בידם, מי שיזכה שתישאר עששיתו דולקת עד מוצאי-יום-הכיפורים - עוונותיו נתכפרו ושנתו תהא מוצלחת, ואם חלילה כבתה העששית - סימן רע הוא לו, ודאגתו גדולה. כאשר ראו, שהדבר הוא מכשול לרבים, וגורם לעצבות יתרה ולעגמת-נפש, תיקנו שכל הרוצה, יתן לגבאי דמי העששית והלה מדליק עששית כללית.

והעשרים, ירושלים: מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, תשס"ד, עמ' 242.

93. הרב יעקב קסטרו, ערך לחם על שו"ע, או"ח, סי' תרי, סוף סע' ד.

94. הרב רפאל אהרן בן שמעון, נהר מצרים, כרך א' - או"ח ויו"ד, נא אמון: דפוס פרג חיים מזרחי ובניו, ה'תרס"א, אות לו, דף כה ע"א וע"ב. מובא גם בילקוט מנהגים - ממנהגיהם של שבטי ישראל (בער' אשר וסרטיל), ירושלים תשנ"ו, עמ' 407.

95. ילקוט מנהגים - ממנהגיהם של שבטי ישראל (בער' אשר וסרטיל), ירושלים תשנ"ו, עמ'

קווקז

יצחק גנוז מספר: "בדאגיסטן מביא כל אחד מביתו את ה'קאנדיל' לבית הכנסת, כי נר יום הכיפורים מכפר על הנפש, ונפש – נוטריקון של נר, פתילה שמן".⁹⁶

גרוזיה

בילקוט מנהגים כתוב: "נוהגים להדליק בערב-יום-הכפורים נרות לחיים ולזכר המתים, מברכים "להדליק נר של יום הכפורים" וברכת "שהחיינו"..."⁹⁷.

סוריה

בעיר חאלב שבסוריה הרוב לא היו מדליקים נרות בבית, אלא רק בבית הכנסת, כמצוין בספר "דרך אר"ץ"⁹⁸: "ושמעתי מפי הרב יצחק זעפרני שליט"א כי בזמנו בחלב, חלק מהציבור לא הדליק כלל נרות בערב כיפור – וגם אלה שהדליקו לא בירכו על ההדלקה; והיום בחלב רובם אינם מדליקים בבית כלל, אלא מדליקים בבית הכנסת, – ר' יעקב-ג'ק ששון, וחיים דאיה נ"י".

עיראק

ה"בן איש חי" מתייחס למנהג כמנהג בני אשכנז, ואלו דבריו: "נוהגים הנשים באשכנז לתקן ביום ח' לחדש תשרי הפתילות של נרות יוה"כ ושל נרות המוליכים אותם לבהכ"נ להדליקם בשביל יוה"כ מפני שאותו היום הוא יום ראשון של חנוך בהמ"ק [בית המקדש] ומנהג יפה הוא".⁹⁹

⁹⁶ ראה גם במאמרו של יצחק גנוז, ידע עם יט 45-46 / (תשל"ט), עמ' 37. גנוז לא מביא מקור לדבריו אלו.

⁹⁷ ילקוט מנהגים – ממנהגיהם של שבטי ישראל (בער' אשר וסרטיל), ירושלים תשנ"ו, עמ' 252.

הרב אברהם עדס, ספר דרך אר"ץ, מנהגי ארם צובה (חלב), או"ח, [בני ברק]: המכון להפצת ערכי המסורת של יהדות ארם צובה, ה'תש"ן, עמ' קכד.

⁹⁹ רבי יוסף חיים, בן איש חי, פ' וילך אות י'; מובא בכף החיים לר' יעקב חיים סופר, סי' תרי, ס"ק יא, דף מז ע"ב. מכל מקום, ייתכן כי הוא התייחס לכך כמנהג אשכנז רק לגבי הפן של הכנת הנרות ביום ח' תשרי, וייתכן שגם בעיראק, מקומו של ה"בן איש חי", הביאו נרות לבית הכנסת לכבוד ביום הכפורים.

כורדיסתאן

בכורדיסתאן התקיים המנהג בפרסום רב, כפי שמתאר יוסף יואל ריבלין, במאמרו "ימים נוראים אצל עדות המזרח":

בכורדיסתאן, שהיו היהודים נוהגים הרבה בעניני נרות בחגים ומועדים, היה בולט במיוחד נר יום הכיפורים 'שמא מבורך' נר מבורך, שהיה גדול שני מטר בערך ועביו 03 ס"מ. בדרך כלל הוכן נר זה על-ידי השמש על חשבון בית-הכנסת. בעמידה קנוהו מן הכסף שנאסף בשעת המלקות בערב יום-הכיפורים.

את הנר היו מביאים לבית גבאי בית-הכנסת כמה ימים לפני יום-כיפור, אחר שקיעת החמה בחושך. בערב יום-כיפור היו מקשטים אותו במטפחות ובשושנים. בצהרים היו עורכים מכירת נשיאת הנר לבית הכנסת בין הקהל שהיה מתאסף בבית הגבאי, שהיה מכבד את אורחיו בפרפראות. תיאור הובלת הנר לבית-הכנסת, מתארים תיירים, הקונה נוטלו על גבו ומובילו בלויית הקהל, בריקודים ובתופים, לבית הכנסת. הנשים עומדות על גגות הבתים, זורקות על נושא הנר חיטה וצימוקים ומרימות קול צהלה... את הנר מעמידים מול ההיכל, וכמה מן ההורים מדליקים נרות שמן בשביל ילדיהם, ונשים בשביל בעליהן. בעמידה היו מדליקים נר לכל אחד מבני-המשפחה. ממחרת יום הכיפורים מכבים את ה'שמא מבורך', ובמה שנשאר ממנו משתמשים כנר להבדלה במוצאי שבת בבית-הכנסת. במינה היתה מעמידה כל משפחה לנשמת אחד מבניה שמת, לפעמים גם במשך עשר שנים, נר שעה שגבהו מטר בבית-הכנסת.¹⁰⁰

תאור נוסף מופיע בספרו של אמיל מורד, "The Quagmire":

He [Father] went on to elaborate, telling me about the traditional candle lighting of Yom Kippur, when the shammash, or beadle of the synagogue,

100. יוסף יואל ריבלין, ימים נוראים אצל עדות המזרח, מחניים ס, עמ' 164-167, בסוף מאמרו הנ"ל.

prepared a special candle. This candle stood out in giant proportions. It was two meters high and thirty centimeters thick, and embellished with assorted decorations. Towards Yom Kippur eve, it was transferred from the house of the gabbai, or synagogue treasurer, to the synagogue in a procession of dancing accompanied by joyous shouts¹⁰¹.

אפגניסטאן

בספר "ילקוט המנהגים"¹⁰² מובא התיאור הבא:

בין כסה לעשור נערך מבצע התרמה מיוחד של הקהל לעשיית נר כיפור. אוספים מעות מכל אחד מבני הקהילה כדי לזכות את הרבים במצוה. בכסף שנתרם קונים שעוה, מרתיחים אותה בסיר גדול, מעמידים קערה גדולה שבאמצעותה מניחים פתיל עבה, ויוצקים על הפתיל מן השעוה הרוחת עד שהנר יהיה עבה ועגול. את הנר מעמידים בהיכל ונרות נוספים מסביב לו, מדליקים אותם בערב יום-הכיפורים ולפחות נר כיפור הגדול דולק עד מוצאי היום, ולכן הוא נקרא גם: "נר נעילה". במוצאי יום-כיפור מבדילים על נר זה, שהרי יש להבדיל על נר ששבת.

כיבוי נעשה בהינף יד ולא בנשיפה. מיחסים לנר סגולה לרפואה, ללידה קלה ולפרנסה. עצם הדלקת הנר נחשבת סגולה לפרי בטן, וגם את השעוה שנותרה שומרים – כסגולה לבריאות ולהצלחה.

גם מכינים "נרות נשמה", קטנים יותר, באותה הדרך ומציבים אותם בפינות השונות של בית-הכנסת. הנרות הללו הם לעילוי נשמת הנפטרים. את הפתילות לנרות שזרו הנשים, כל אחד משישה חוטים, כמניין העולים לתורה ביום-כיפור.

פרס (איראן)

בעניין הנהוג אצל יהודי פרס בערב יום הכפורים, כתוב בילקוט מנהגים:

101. Emil Murad, The quagmire, Tel Aviv: Freund Pub. House, 1998, p. 83.

102. ילקוט מנהגים – ממנהגיהם של שבטי ישראל (בער' אשר וסרטיל), ירושלים תשנ"ו, עמ' 30.

"...מי שנפטר לו אחד מבני הבית, מדליק מבעוד יום מנורת-שמן בבית-הכנסת, לעילוי נשמת הנפטר".¹⁰³ משמע מכך שרק האבל מדליק. דברים דומים כתב חיים סעדון כאשר הוא תיאר את ערב יום הכיפורים באיראן:

בבית הכנסת נהגו להדליק נר נשמה מיוחד לעילוי נשמות בני המשפחה שנפטרו. בקהילות מסוימות, כגון יזד, הדליקו בבית הכנסת נרות שעווה גדולים במיוחד (עד שני מטרים), שנתרמו בידי משפחות שהיו בשנת האבל הראשונה. הנרות דלקו למעלה מיממה.¹⁰⁴

תימן

נראה כי רק בחלק מן האזורים בתימן היה המנהג קיים. בשולחן הערוך המקוצר כתוב:¹⁰⁵ "קצת נוהגים להדליק נר אחד לכל אדם. מפני שביום הכפורים ירד משה עם הלוחות השניות, והתורה נקראת נר. ועוד נר אחד בשביל נשמות אביו ואמו שמתו, לכפר עליהם. וטוב שנר אחד יהיה בביתו שידלוק עד שעת ההבדלה ויבדיל עליו... ואחד בבית-הכנסת". בהערה "עיני יצחק" על המקום¹⁰⁶ מצויין כי השתילי זיתים השמיט בסימן תר"י סע' ד' מנהג זה, "כי אינו נהוג אצלנו". אך "במהרי"ץ בעץ חיים דף פ' ע"ב ד"ה בעת, הובא מנהג זה בפשיטות, ונתן לו טעמים יפים ע"ש, וגם ידעתי שיש שנהגו כך, לכך הבאתי עניין זה בפנים." בסידור תכלאל¹⁰⁷ מוזכר המנהג: "צריך לשלם נדריו לביהכ"נ בעיה"כ [בערב יום הכפורים]... בעת שמדליק נרו יכוין להאיר אורות עליונים והם דוגמת שופר בר"ה לעורר הרחמים ולבטל המקטרגים. ואם ח"ו נתחייב שריפה יהיה לו הנר הדולק במקום שריפה. ומפי מו"ז זלה"ה קבלתי דהדלקת הנר ביוה"כ עולה במקום ד' "

103. ילקוט מנהגים, שם, עמ' 461.

104. חיים סעדון (עורד), איראן, סידרת "קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים: מכוון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, תשס"ו, עמ' 206.

105. הרב יצחק רצאבי, שלחן ערוך המקוצר, או"ח ח"ג, בני ברק, ה'תשנ"ו, סי' קיב סע' ת, עמ' קצד.

106. שם, "עיני יצחק - ציונים והערות" הערה כא.

107. סידור תכלאל כמנהג כל קהלות הקדש תימן יע"א עם ספר עץ חיים להרב יחיא ב"ר יוסף צלאח, ח"ד, ירושלים: [הו"ל ע"י שמעון צאלח], תשל"ט, קפח ע"ב-קפט ע"א.

מיתות...". בהערות שם, הערה 5, קפט ע"א-ע"ב מובא לשון ספר "מעיל קטן":

...מי שאירע שכבה נרו ביום הכפורים יחזור וידליקנו במוצאי יה"כ ולא יכבנו עוד עד גמר הדלקתו. מעשה באחד שכבה נרו והרבה בבכי ובתפלה על זה ולמוצאי יה"כ הדליקו ונעשה לו נס והיתה דולקת והולכת עד ליל הושענא רבה אעפ"י שלא היה בה להדליק כי אם ליום ולילה לבד...

העדות הבאה מתארת את קיום המנהג בבית הכנסת התימני "בית יעקב", בראשון-לציון, לקראת אמצע שנות ה-60:

מאז שאני זוכר את עצמי נהגו כל ערב יום כיפור להדליק נרות נשמה בבית הכנסת, ולהניחם בתקרת ארון-הקודש מסביב על כרכוב. לפני שסיימו את בניית ארון הקודש היו שמים את הנרות על הנרות במבואה לבית הכנסת על גבי שולחן ארוך. כל מתפלל שם את נרות הנשמה שלו, ולפעמים הניחו את נרותיהם לפני כן (כאשר ידעו שלא יהיו נוכחים שם ביום הקדוש), והשמש היה מדליק את הנרות עבורם בערב יום כיפור.¹⁰⁸

ד. פוסקי זמנינו

ב"ילקוט יוסף" כתוב: "מצוה להדליק נרות לכבוד ליל כפור בבתי הכנסת ובבתי מדרשות... ואין בזה שום מנהג להחמיר כלל".¹⁰⁹ ובספר מקראי קודש כתוב כי "אף בימינו יש המדליקים נרות בבתי הכנסת לפני כניסת יום הכיפורים, למרות שיש שם אור חשמל".¹¹⁰ ומוסיף בהערה (צג) שם:

ושאלתי את הגר"מ אליהו שליט"א, האם גם בדורנו, כשממילא מדליקים את אור החשמל בבתי הכנסיות... היש

108. עדות ר' פלטיאל צנעני, תלמיד המכון הגבוה לתורה. ברם, עפ"י עדותו של ר' סעדיה חנוכי - לא נהגו בקהילתו (שמוצאה מהעיר רדעא) להדליק נרות בבית הכנסת בערב יום הכפורים.

109. ילקוט יוסף, חלק ה - מועדים, ירושלים תשמ"ח, עמ' פז, סע' ה.

110. הרב משה הררי, מקראי קודש - הלכות יום הכיפורים (מהד' שלישיית), ירושלים תשס"ג, פרק ב', סע' כב, עמ' סא.

להדליק נרות במקומות אלה. ואמר לי שבבתי הכנסיות אכן יש להדליק גם נרות, ושכן המנהג... והגר"ש ישראלי זצ"ל אמר לי, שלמעשה אין להדליק בדורנו נרות בבתי הכנסיות... ואף שבעבר היו נוהגים בכך, הרי שכבר אז יצאו עוררין ע"כ מחשש לדליקה. ולכן בדורנו, כאשר משתמשים ממילא באור החשמל, אין להדליק גם נרות. ע"כ.

ב"הלכות חגים" המבוסס על פסקי הגר"מ אליהו נאמר: "יש שנוהגים להדליק נר בבית הכנסת לעילוי נשמת הוריהם שנפטרו, ועדיף להדליק נר מיוחד לכל נשמה... ולדעת המשנ"ב... מספיק נר אחד לכמה נשמות".¹¹¹

4. טעמי המנהג

א. צורך פרקטי בנרות רבים: הכלבו כותב כי ישנה נחיצות בהבאת נרות רבים ביום הכיפורים "לפי שצריכין לקרות בספר כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו בדברי תפלות ותחנונים שאינם שגורים וידועים שלא מן הכתב וזולת זה לא יראו לקרות בלילות...".¹¹² טעם זה נראה סביר ביותר, על פי מנהג בני קירואן בתקופת הגאונים, המובא בראשית המאמר.

ב. הצורך בנר ששבת: בעל ספר המנהיג כותב כי הטעם להדלקה הוא לצורך הבדלה. וזה לשונו: "וזה מנהג כל ישראל להדליק את הנר בערב הכפורים, אומ' העולם משום דבעינן אור ששבת".¹¹³ הכלבו מביא גם הוא טעם זה: "להבדיל על אותו נר במוצאי היום שצריך להבדיל על אור ששבת...".¹¹⁴

111. הלכות חגים: עפ"י פסקי השולחן ערוך... על פי פסקי מרן הראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, ירושלים ה'תשס"ג, עמ' 325. פרק מד, סע' סא. ובסע' ס כונוב: "יש להדליק נר נשמה גדול בערב יום כיפור שידלק עד מוצאי כיפור וידליקו ממנו את נר ההבדלה...".

112. ספר כלבו, סי' סח. ומובא גם בב"י סי' תר"י, ומביאו הרב יעקב חיים סופר, כף החיים, סי' תר"י ס"ק כב, דף מח ע"א. וראה במאמרו של נ' וואהרמאן, "הדלקת נרות ביום כיפורים", מחניים לג (ער"ה תשי"ח), עמ' 113-114, שכותב (בעמ' 113) שהדלקה זו היתה חשובה במיוחד "בשביל אלה מבין הקהל שהיו ערים בליל יום-הכיפורים 'זכר למקדש' (השווה תוספתא יום-הכיפורים פ"א, מ"ח)".

113. רבי אברהם ברבי נתן הירחי, ספר המנהיג (מהד' רפאל), עמ' שסב.

114. ספר כלבו, סי' סח. ומובא בב"י סי' תר"י ובכף החיים (סופר) שם. בעניין נר ששבת -

- ג. **לוחות שניות ירדו ביום כיפור:** מנהגי מהר"ם כותב כי שהטעם הוא "נהגו לעשות נירות של שעה כמניין בניהם הזכרים ולהניח בבית הכנסת ולהדליקם, לפי שלוחות אחרונות ירדו ביום הכיפורים, וכתוב 'כי נר מצוה ותורה אור דרך חיים מוסר תוכחות'"¹¹⁵. אם כן, לפי המהר"ם, הדלקת הנר בבית הכנסת אמורה לבטא את עניין ירידת הלוחות השניות ביום הכיפורים, שכן התורה נמשלה לנר ואור. המגן אברהם (או"ח, סי' תרי"ט) כתב טעם דומה, מפני "שהתורה נגמרת ביום הכיפורים שקרוי נר".
- ד. **הדלקה לכבוד ה':** הרא"ש אומר שהטעם בהבאת הנרות הוא משום שכתוב "באורים כבדו ה'" (ישעיה כד, טו): "...ונהגו להדליק ריבוי נרות בבתי כנסיות משום דכתיב באורים כבדו ה' ומתרגמינן בפנסיא יקרוך"¹¹⁶. גם הכלבו כותב כי "נהגו בזה לכבוד השם ולכבוד בית הכנסת על דרך באורים כבדו את ה'"¹¹⁷. לפי זה, לכאורה גם אשה יכולה להיות שייכת לעניין זה.
- ה. **בירור הנגזר על האדם:** המרדכי (יומא, סי' תשכג) כתב על פי הגמרא שהרוצה לדעת אם יוציא את שנתו - יקח נר וידליק מר"ה עד יו"כ, ומדליקים ביום כפורים משום "דיום דין הוא להגמר", כלומר: זהו יום גמר הדין, וזהו הזמן הראוי לבירור זה. על פי דברים אלו כותב הרב דניאל שפרבר בספר "מנהגי ישראל" הסבר לשורש המנהג להדליק נר לכבוד יום כיפור. שפרבר כותב כי על פי הגמרא בהוריות "נתהווה המנהג של ערים ועיירות שבמזרח אירופה, שביום שאומרים סליחות 'שלש עשרה מדות' באחד מעשרת ימי תשובה, עסקו הנשים בעשיית נרות של שעה ליום הכפורים. והיו מתקינות שני נרות למשפחה, אחד 'נר נשמה' לזכר הנפטרים ואחד 'נר חיים' (או 'נר הבריאה') לטובת החיים. 'נר חיים', אם הוא דולק עד שכלה הנר - סימן מקובל הוא שבעל הנר יוציא שנתו; ואם חס ושלוס כבה

ראה פסחים נד ע"א.

115. ספר מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, ניו יורק, תרצ"ח, עמ' 53. כך גם מביא במנהגים דק"ק וורמיישא, רבי יוזפא שמש, ח"א, ירושלים: מפעל תורת חכמי אשכנז - מכון ירושלים, תשנ"ב, עמ' קעד, הערה 45.

116. רא"ש, יומא, פרק ח, סי' ט; כמו כן מובא ברא"ש, שבת, פרק טז, סי' ה.

117. ספר כלבו, סי' סח.

הנר – סימן שבעל הנר לא יוציא את שנתו.¹¹⁸ ובכדי למנוע פחד מבעל הנר שכבה הנהיגו שכולם מוסרים את 'נר החיים לשמש בית הכנסת והוא מערבבם ומעמידם במקום שירצה. והאיש לא ידע כלל מקום נרו' (קיצור שלחן ערוך, סי' קלא, ז).¹¹⁹

ו. **כנגד נשמת האדם:** הכלבו כתב על פי רבנו אשר מלוניל כי "כל אחד מדליק במקומו נר או פנס ביום הכפורים לכפר על אביו ועל אמו כי כבוד הוא לשם יתברך וכן אמר (ישעיה כד, טו) באורים כבדו ה', אמר הקב"ה הדליקו לפני נר שאשמור נשמותיכם שקרויה נר".¹²⁰ המהרי"ל אומר שהטעם להדלקה הוא, שכן כתוב "נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן" (משלי כ, כז). כמו כן, המהר"י וייל כתב שמדליקים משום שהנשמה נקראת נר, ויום כיפור הוא יום גמר הדין של הנשמות.¹²¹

ז. **נר שקול כנגד איבריו של אדם:** המהרי"ל אמר בשם חמיו, ר' אברהם, את הטעם הבא: "...דלהכי לוקחים אנשים ונערים נרות... משום דנר שקול נגד איבריו של אדם לכפר עליהם. והם רמ"ח איברים ורוח ונשמה הרי ר"ן כמנין נר, ר"ל שירחם המקום על כולן".¹²²

ח. **להגברת מזלו של האדם:** הרב יוסף כהן כותב ב"אור תורה"¹²³ כי אחד הטעמים הוא "לפי שמצינו באגדה שכל המדליק נר בבית הכנסת מזלו מתגבר", והראיה היא מאבי שאול שהדליק נר בבית הכנסת ויצא ממנו שאול, "ועושים אותו ביום כפור לפי שהוא יום סליחה".

118. ראה יצחק גנוז, וידע עם יט45-46 / (תשל"ט), עמ' 44-43 הערה 70, המפנה לסיפורו של חנוך ברטוב [נרשמים למלחמה, מאזניים לו (תשל"ג) חוברת 4-5], שם גם קושי בהדלקת נר נשמה של יום כיפור מתואר כמעמד קשה וכואב.

119. הרב דניאל שפרבר, מנהגי ישראל, ח"ג, עמ' קמא. ראה בחיי אדם לעיל, ומובא במשנה ברורה סי' תרי ס"ק יד.

120. ספר כלבו, סי' סח.

121. שו"ת מהר"י ווייל, שם.

122. הרב יעקב מולין, ספר מהרי"ל מנהגים, ירושלים: מכון ירושלים - מפעל תורת חכמי אשכנז, תשמ"ט, הל' ערב יום כיפור.

123. הרב יוסף כהן, מנהגי ג'רבא בעניני יום כפור, אור תורה תנז (תשרי תשס"ו), סי' ה, אות י, עמ' כב-כג. עפ"י לקט הקציר סי' לא אות יג.

ט. **כנגד האורות העליונים:** בספר "חמדת ימים"¹²⁴ כתוב: "ולפיקך נוהגים להרבות נרות בבה"כ [בבית הכנסת] להורות על האורות העליונים המתוספים לשכינת עוזינו הנקרא נ"ר."¹²⁵

י. **יום ראשון של חנוכה בית המקדש:** ה"בן איש חי" כתב: "נוהגים הנשים באשכנז לתקן ביום ח' לחדש תשרי הפתילות של נרות יוה"כ ושל נרות המוליכים אותם לבה"כ"נ להדליקם בשביל יוה"כ מפני שאותו היום הוא יום ראשון של חנוך בהמ"ק [בית המקדש] ומנהג יפה הוא."¹²⁶

5. הטעמים לכך שאין אשה מדליקה

לגבי העובדה שאשה לא מדליקה נרות יום כיפור, מצאנו את הטעמים הבאים:

א. **אינה שייכת בלימוד תורה:** מנהגי מהר"ם¹²⁷ כותב כי שהטעם הוא "נהגו לעשות נירות של שעה כמניין בניהם הזכרים... לפי שלוחות אחרונות ירדו ביום הכיפורים, וכתוב 'כי נר מצוה ותורה אור דרך חיים מוסר תוכחות', וכתוב 'ולמדתם אותם את בניכם' ולא את בנותיכם". הדלקת הנרות היא משום שהתורה נגמרת ביום כיפור. נשים הפטורות מלימוד תורה (וכתוב "ולמדתם אותם את בניכם" ולא את בנותיכם) אינן מביאות נרות אלו. "מחצית השקל" (או"ח סי' תרי"ד"ה "ואשה לאו בת תורה") אומר שלמרות שאשה מברכת על התורה עבור לימוד הדינים השייכים אליה - עיקר התורה ניתן לאנשים.

ב. **איננה בת תורה:** המגן אברהם (סי' תרי"ט"ק ג) אמר שאשה לא מדליקה משום שהטעם להדלקת הנרות הוא משום "שהתור" נגמרת ביה"כ שקרוי נר ואשה לאו בת תורה היא". לכאורה לא מובן. הרי

124. זהות מחבר ספר חמדת ימים אינה ידועה.

125. ספר חמדת ימים, חלק ימים נוראים, ירושלים: מקור, תש"ל, דף סב ע"א-ע"ב. מובא במנהגי ישראל, ח"ג, עמ' קמב.

126. רבי יוסף חיים, בן איש חי, פ' וילך אות י'; מובא בכף החיים לרבי יעקב חיים סופר, סי' תרי, ס"ק יא, דף מז ע"ב.

127. ספר מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג, ניו יורק, תרצ"ח, עמ' 53. כך גם מביא במנהגים

גם נשים קיבלו את התורה, ומה הפירוש הדבר שאשה "אינה בת תורה"? להלן ביאורי הראשונים בעניין שוני זה:

1. מניין איברי גופה שונה: המגן אברהם (שם) מצטט את המהרי"ל: "שהן [הכוונה כנראה למצוות התורה] כנגד איבריו של אדם ואשה יש לה איברים יתירים". על כן היא לא תדליק נרות המכוונות כנגד התורה. וזה לשון המהרי"ל עצמו בשם חמיו, ר' אברהם: "...דלהכי לוקחים אנשים ונערים נרות ולא הנשים, משום דנר שקול נגד איבריו של אדם לכפר עליהם. והם רמ"ח איברים ורוח ונשמה הרי ר"ן כמנין נרו אבל הנשים יש להן איברים יתרות כגון דלת ומפתח, לפיכך נשים אין נוהגות בנרות הללו".¹²⁸

2. אינה מחויבת במצוות עשה: במהרי"ל שם גם מובא בשם ר' זלמן קיצנינגן הדורש כי "נשים פטורות מן הנרות האלו, משום דאנשים חייבין ברמ"ח מצוות עשה שבתורה ועוד שני לאוין שחשובין כמו עשה והן לאו הניתק לעשה ולא הבא מכלל עשה היינו ר"ן, [כלומר: רן? נר - ש"ד] ומכל אלו הנשים פטורות דאינן חייבות כ"א [כא] [אם] בלאוין".

ג. יוצאת בנר של בעלה: בגירסה אחת של המהרי"ל¹²⁹ מובא שאשה לא מביאה נר משום שכתוב "נר אלקים נשמת אדם", וכתוב "זכר ונקבה ברא אותם" (בראשית א, כז), וכן "זָכַר וּנְקָבָה בְּרָאָם... וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם..." (בראשית ה, ב). אם כן, משתמע שכל "שם אדם" (קרי: יחידת "אדם") צריכה נר אחד, "ואפשר בחיי בעלה אין האשה צריכה נר משום דיוצאת בנר של בעלה דכתיב והיו לבשר אחד [שם, ב, כד], ושם אדם לשניהם".

6. מדוע רק נשוי מביא נר?

לא מצאתי מקור הנותן הסבר לכך שרק נשוי יביא נר של יום הכיפורים.

דק"ק וורמיישא, רבי יוזפא שמש, ח"א, ירושלים: מפעל תורת חכמי אשכנז - מכון ירושלים, תשנ"ב, עמ' קעד, הערה 45.

128. רבי יעקב מולין, ספר מהרי"ל מנהגים, ירושלים: מכון ירושלים - מפעל תורת חכמי אשכנז, תשמ"ט, הל' ערב יום כיפור. מובא גם במגן אברהם אורח חיים ס"ו תרי"ט ק"ג.

129. ספר מהרי"ל מנהגים, שם, עמ' שכב, בשינויי נוסחאות אות ה.

ברם, להלן השערות שונות:

- א. מנהג מקביל למנהג בליל הכלולות:** יצחק גנוז¹³⁰ מספר כי אצל יהודי מרוקו היה מנהג שבליל הכלולות היו מדליקים שני נרות, אחד לחתן והשני לכלה, והיו אומרים שבעל הנר הדועך ראשון ימות תחילה. אמונה זו, ששורשיה בגמרא בהוריות דלעיל, היא גם אחד הטעמים האפשריים להדלקת נרות בערב יום הכפורים בבית הכנסת. מנהג זה, הבא לברר מי לחיים ומי למוות, מתקיים גם בהדלקת נרות בליל כלולות. אם כן, מן הראוי שיקיימו אותו רק אלו שכבר נישאו.
- ב. רווק איננו "אדם":** למעלה הובאו בין השאר הטעמים הבאים למנהג - משום שהוא יום גמר הדין, ומשום הכתוב "נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן" (משלי כ, כז). על פי הזוהר¹³¹ "אדם" הוא השילוב בין זכר לנקבה, זוג נשוי, והרווק איננו נקרא "אדם". אם כן - הרווק, שאיננו אדם, אינו יכול להדליק את "נר ה'" לכבוד יום הכיפורים.
- ג. רק בעל הבית הביא נר:** נאמר למעלה שהמנהג במזרח אירופה היה שהנשים הכינו נר חיים אחד למשפחה; אם כן - בעל בית מביא את הנר ולא בניו הרווקים. כמו כן, ה"מקור חיים"¹³² כתב שהמנהג להקל ולא לקחת נר ממש לכל אחד ואחד, אלא לכרוך פתילות כמספר הבנים, משום שהמנהג אינו חיוב מן הש"ס. אם כן, אף שאמורים להביא נר עבור כל זכר, בעלי הבתים הביאו נר אחד לכל בני ביתם, ואכן ראינו לעיל כי כך היה מנהג ב"שבע הקהילות" עד לימי השואה. אם כן, רווק היה כלול בנרו של אביו, בעל הבית, ומכאן הורגלו הרווקים שלא להביא נרות, והענין נשתרש.
- ד. שמא ייבהל הבחור:** אדם שהיה רואה שכבה נרו היה נתקף בבהלה,

130. יצחק גנוז, "מוטיב הנר בפולקלור ובספרות ישראל", ידע-עם, יט 44-46 (תשל"ט), עמ' 30. את דבריו מביא הרב דניאל שפרבר, מנהגי ישראל, ח"ג, עמ' קמא.

131. זוהר, במדבר א, ירושלים: הוצאת ספרים המאיר לישראל, תשס"א, עמ' קמד-קמה ודף קמה ע"ב עפ"י הדפוס המקורי).

132. רבי יאיר בכרך, מקור חיים, ח"ב, ירושלים: מכון ירושלים - מפעל תורת חכמי אשכנז, תשד"מ, קיצור הלכות, ס' תרה. מובא במנהגים דק"ק וורמיישא, רבי יוזפא שמש, ח"א, ירושלים: מפעל תורת חכמי אשכנז - מכון ירושלים, תשנ"ב, עמ' קעד, הערה 45.

וכתוצאה מכך היה צורך לפסוק שמי שכבה נרו ביום הכיפורים – אל יאמר לגוי שיחזור וידליקם.¹³³ מאוחר יותר אף סידרו שאדם לא ידע איזה נר הוא שלו. יתכן לשער כי בחור רווק, שמזגו פחות מיושב (אם מפני גילו הצעיר, או חוסר יישוב הדעת), יהיה פזיז ויגרום להדלקת הנר, או ידליקו ממש, כתוצאה מהבהלה מהסימן הרע. אי לכך, ראוי שרק נשואים יביאו נרות אלו, כי הם מיושבים ויוכלו לשמור על קדושת החג.

7. סיכום

המנהג להרבות בנרות בבית הכנסת לכבוד יום הכיפורים הוא מנהג עתיק ויפה, ששורשיו מגיעים לימי התנאים. מימי הביניים והלאה מפורט כי המנהג היה ש"כל אחד ואחד", או כל נער ואיש, מביא נרו לבית הכנסת, אך בנושאי כלים לשו"ע נאמר כי רק נשוי מביא נר זה, ואכן כך נהגו בקהילות שונות. מנהג זה קיים אף בימינו בקהילות שונות, ויפה לשמרו.

133. הרמ"א, או"ח, סי' תרי, עמ' ד: "מי שכבה נרו ביום הכפורים יחזור וידליקנו במוצאי יום הכפורים, ולא יכבנו עוד, אלא יניחנו לדלוק עד גמירא. וגם אם יקבל עליו שכל ימיו לא יכבה במוצאי יום הכפורים נרו, לא הוא ולא אחר".